

Suvremena psihologija 12 (2009), 2, 309-322

Izvorni znanstveni članak - UDK 159.922.72

## VAŽNOST SOCIJALNOG KONTEKSTA ZA KOGNITIVNI RAZVOJ PREDŠKOLSKE DJECE – USPOREDBA KOGNITIVNE USPJEŠNOSTI DJECE KOJA ODRASTAJU U RAZLIČITOM OBITELJSKOM I INSTITUCIONALNOM OKRUŽENJU

Renata Miljević-Ridički

Učiteljski fakultet

Savska cesta 77, 10000 Zagreb

renata.miljevic@ufzg.hr

Tea Pavin Ivanec

Institut za društvena istraživanja

Amruševa 11/2, 10000 Zagreb

tea@idi.hr

### Sažetak

Niz teorija kognitivnog razvoja naglašava utjecaj ranog socijalnog konteksta na različite aspekte dječjeg razvoja. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati utječe li specifični socijalni kontekst (jednoroditeljska obitelj ili život bez roditelja) na kognitivni razvoj djeteta te postoje li, u kognitivnom razvoju djeteta, spolne razlike u dječjim reakcijama na nedostatak jednog ili oba roditelja.

Istraživanje smo proveli na djeci predškolske dobi, stare između 6 i 7 godina, ukupno 147 ispitanika. Izabrali smo tu dob da bismo što potpunije obuhvatili kognitivni status djece: uz mjerenje inteligencije (test neverbalnog tipa i verbalni test), ispitali smo i spremnost za školu (poznavanje činjenica, percepciju, grafomotoriku i numeričko rezoniranje). Uzorak je podijeljen u tri kategorije: djeca koja žive s oba roditelja (od rođenja), djeca koja žive s jednim roditeljem (najmanje tri godine) te djeca koja žive bez roditelja - institucionalni smještaj.

Rezultati dobiveni u ovom istraživanju upućuju na to kako djeca koja odrastaju u domovima postižu sustavno lošije rezultate na svim ispitanim mjerama kognitivnog statusa u usporedbi s djecom koja odrastaju s oba roditelja. Na pojedinim mjerama domska djeca također postižu lošije rezultate i od djece koja rastu s jednim roditeljem. Značajnih razlika između djece koja odrastaju s jednim i oba roditelja nema. Također se pokazalo da postoje spolne razlike u dječjim reakcijama na odrastanje bez roditelja. Može se uočiti trend sustavnog opadanja uratka djevojčica koje odrastaju u institucionalnom smještaju (kako u odnosu na dječake iz te kategorije, tako i u usporedbi s rezultatima djece iz druge dvije kategorije). Navedeni podatak trebalo bi uključiti u planiranje pomoći i pripremu za školu djece koja odrastaju bez roditelja.

**Ključne riječi:** kognitivni razvoj djece, socijalni kontekst, institucionalni smještaj

## UVOD

Niz teorija kognitivnog razvoja naglašava utjecaj ranog socijalnog konteksta na različite aspekte dječjeg razvoja. Sociokulturalna teorija kognitivnog razvoja Lava Vigotskog objašnjava kako je za dječji razvoj najvažnija interakcija s odraslima te užu i širu socijalni kontekst, tj. kultura kojoj pojedinac pripada (Daniels, 1996). Bronfenbrenner (1986) također u svojoj teoriji ekoloških sustava ističe utjecaj različitih slojeva okolinskog konteksta na dječji razvoj, a o bližim i daljim odrednicama koje utječu na kognitivni razvoj govori i Rubeen Feuerstein u svojoj teoriji posredovanog iskustva učenja (Feuerstein i Feuerstein, 1994). Za dječji kognitivni razvoj važan je odnos djeteta i okoline, tj. kvaliteta i količina posredovanog iskustva učenja. Posrednici su u ranom djetinjstvu kod većine djece majka i uža obitelj, a s dobi broj posrednika u učenju raste. Za dječje kognitivno napredovanje izuzetno su važne karakteristike posrednika - važna je voljnost odraslog da posreduje između djeteta i vanjskih izvora poticaja, uzajamnost, način posredovanja i sl., ali su važne i karakteristike samog djeteta. Odrasli posrednici iz neposredne dječje okoline najutjecajniji su u predškolskoj dobi, a pri tom veći utjecaj imaju odrasli koji su topli i responzivni (Berk, 2008). Stoga je od iznimne važnosti da roditelji (ili skrbnici) imaju takve karakteristike koje će omogućiti djetetu optimalno i razvojno poticajno obiteljsko okruženje, koje je u djetinjstvu ujedno i najvažnije socijalno okruženje.

Budući da su se u dinamici obitelji u posljednjih dvadesetak godina dogodile znatne socijalno-psihološke promjene u smislu sve većeg broja necjelovitih obitelji, smatramo važnim provjeriti eventualni utjecaj tog čimbenika na djetetov kognitivni razvoj u predškolskoj dobi. Naime, uvriježilo se mišljenje kako djeca koja nisu iz cjelovitih obitelji imaju nedostatke u svim aspektima razvoja, pa tako i u kognitivnom. Neke od mogućih odrednica takvih nepovoljnih utjecaja necjelovite obiteljske strukture mogu se naći u narušenim emocionalnim odnosima do kojih dolazi nakon rastave roditelja (koja je i najčešći uzrok odrastanja u jednoroditeljskim obiteljima). Tako djeca čiji su roditelji rastavljeni, u odnosu na onu koja odrastaju u cjelovitim obiteljima, češće imaju lošiji školskih uspjeh i socioemocionalne poteškoće (Amato, 2000; Amato, 1994), a Sun i Li (2001) navode kako se ti nepovoljni utjecaji mogu uočiti već i prije same rastave.

Nadalje, uz jednoroditeljske obitelji je nerijetko povezana i veća izloženost financijskim poteškoćama, što također može biti jedan od potencijalnih uzroka razlika u kognitivnoj uspješnosti djece u jednoroditeljskim i cjelovitim obiteljima dobivenih u nekim istraživanjima (npr. Lugo-Gil i Tamis-LeMonda, 2008; Carlson i Corcoran, 2001; Duncan i Brooks-Gunn, 2000). Longitudinalno istraživanje koje je provela Miljević-Ridički (2004) pokazalo je da nema razlika u rezultatima u verbalnom i neverbalnom testu inteligencije između djece predškolske dobi u jednoroditeljskim i dvoroditeljskim obiteljima kad se kontroliraju posredničke varijable (opremljenost doma, obrazovanje majke, uključenost majke u obrazovanje i životno zadovoljstvo majke) te nema razlika ni u školskom uspjehu djece u prvom razredu osnovne škole.

S druge strane, neka djeca uopće nemaju iskustvo življenja u obitelji, odrastaju u institucionalnom okruženju te stoga predstavljaju rizičnu skupinu djece kada je riječ o razvoju određenih poteškoća i nedostacima u socioemocionalnom ali i kognitivnom razvoju. Poteškoće odrastanja u institucionaliziranom okruženju posebno dolaze do izražaja u slučajevima nepovoljnog omjera djece i zaposlenih stručnjaka, čestih promjena osoblja te rada u smjenama (Johnson, Browne i Hamilton-Giachritsis, 2006; Sladović Franz, 2004). Uvjeti odrastanja ove djece u nas se nastoje unaprijediti koliko je to moguće. Stoga nam se čini značajnim provjeriti razmjerno dobro empirijski utvrđen podatak o hendikepirajućim učincima institucionalnih uvjeta odrastanja. Osim dječjih domova, jedan od oblika institucionalnog smještaja djece su i SOS dječja sela. U Hrvatskoj postoje dva SOS dječja sela - u Lekeniku i Ladimircima. SOS-sela zbrinjavaju djecu bez primjerene roditeljske skrbi. Uvjeti odrastanja u dječjim selima nastoje se što više približiti uvjetima u obitelji. Svaka "obitelj" u dječjem selu ima jednu osobu - majku koja je zadužena za skrb o njima i živi s njima u zajedničkom kućanstvu. SOS-majke su kvalificirane, profesionalne osobe koje stalno surađuju sa stručnjacima u SOS-selu (pedagog, psiholog, socijalni radnik), ali njihova je glavna funkcija da budu "jedna značajna osoba u životu djeteta" (Daniel i Martinović, 2005, str. 413). Ako su u selu biološka braća ili sestre, oni ostaju zajedno u istoj "obitelji". Osnovni razlozi za smještaj djece (prema Daniel i Martinović, 2005) su zanemarivanje, zlostavljanje i smrt obaju roditelja. Djeca su često kod prijema zapuštena – i u higijenskom i odgojnom pogledu. Rana iskustva te djece ostavljaju trag u različitim aspektima razvoja. Pitanje je mogu li se rani nedostaci u dječjoj okolini nadoknaditi do polaska u školu. Prema Kiehnu (1998) djeca do šeste godine uopće nisu sposobna za institucionalni smještaj, jer razvijaju sindrom hospitalizma. S obzirom na to da najmlađima, da bi se mogli razvijati i napredovati, treba stalna pažnja jedne određene osobe, za njih bi odmah trebalo naći obitelj skrbnika.

Kada je riječ o kognitivnom razvoju djece koja nemaju mogućnost odrastati u obiteljskom okruženju, metaanaliza koju su proveli Trout, Hagaman, Casey, Reid i Epstein (2008) je pokazala kako rezultati brojnih istraživanja sustavno upućuju na lošiji uradak djece koja odrastaju u institucionaliziranom okruženju. Frank, Klass, Earls i Eisenberg (1996) navode kako se zaostatak u kognitivnom razvoju već može uočiti oko 2. godine djetetova života. Takve poteškoće ne moraju biti trajne. Van Ijzendoorn, Juffer i Klein Poelhuis (2005) navode kako su djeca koja su nakon određenog vremena provedenog u institucionaliziranom okruženju usvojena, napredovala više od vršnjaka koji su ostali u institucijama.

Valja istaknuti i kako se u literaturi mogu susresti neke pretpostavke o različitim utjecaju necjelovite obiteljske strukture i institucionalnog okruženja na dječake i djevojčice. Jedan od ograničavajućih čimbenika odrastanja u institucionaliziranom okruženju odnosi se na poteškoće vezane uz razvoj privrženosti. U ovom pogledu se ističe kako je moguće da se, pored nepoticajne okoline, upravo taj nedostatak značajne osobe s kojom bi dijete moglo ostvariti blizak emocionalni odnos može

nepovoljnije odraziti na kognitivni razvoj djevojčica (npr. Zeanah i sur., 2001; Bradley i Caldwell, 1980). S druge strane, u kontekstu kognitivnog razvoja dječaka najčešće se ističe samo važnost poticajnosti okoline. No istraživanja u ovom području još uvijek nedostaju. Također valja naglasiti kako su istraživanja koja su se bavila općenito utjecajem odrastanja u različitom obiteljskom okruženju većinom uključivala cjelovite i jednoroditeljske obitelji. S druge strane, istraživanja koja se bave odrastanjem u institucionaliziranom okruženju uglavnom uspoređuju djecu s onom koja odrastaju u cjelovitim obiteljima, te manjka istraživanja u kojima se te razlike istovremeno sagledavaju s aspekta sve tri skupine djece. Također treba istaknuti i kako se istraživanja uglavnom provode na djeci školske dobi ili adolescentima, dok je znatno manje istraživanja koja uključuju djecu predškolske dobi. Važnost istraživanja i na djeci predškolske dobi očituje se u njihovu doprinosu mogućnostima predviđanja i umanjivanja mogućih kasnijih poteškoća s kojima se dijete može susresti kad se nađe u školskom okruženju.

U ovom radu ispitat ćemo je li specifični socijalni/obiteljski kontekst (cjelovita obitelj, jednoroditeljska obitelj ili život bez roditelja u institucionalnom okruženju) povezan s kognitivnim sposobnostima djece predškolske dobi. Također ćemo provjeriti i postoje li spolne razlike u mjerama kognitivne uspješnosti djece s obzirom na socijalni, tj. obiteljski kontekst u kojem odrastaju.

## METODA

### Sudionici

Istraživanje je provedeno na djeci predškolske dobi – školskim obveznicima, dobi između 6 i 7 godina. U uzorku je bilo ukupno 147 sudionika, 76 djevojčica i 71 dječak. S obzirom na rani socijalni kontekst u kojem djeca odrastaju, uzorak je podijeljen u tri kategorije, pri čemu je najmanje djece u skupini koja odrasta bez roditelja budući da je u institucijama i broj dostupne djece te dobi ograničen ( $N_{\text{cjelovita obitelj}}=65$ ,  $N_{\text{jednoroditeljska obitelj}}=56$ ,  $N_{\text{djeca bez roditelja}}=26$ ).

Djeca koja odrastaju s jednim ili oba roditelja polaznici su pet po slučaju odabranih dječjih vrtića u Zagrebu i okolici. Nakon što su u vrtićima identificirana djeca koja najmanje tri godine žive s jednim roditeljem (majkom), izabrana su i djeca koja žive s oba roditelja, pazeći pritom da spol djece i socioekonomski status obitelji odgovaraju djeci iz prve kategorije (kako bi se isključio mogući posredujući utjecaj socioekonomskog statusa u odnosu obiteljske strukture i kognitivnog uratka djece). Djeca koja žive bez roditelja nalaze se u dječjim domovima za nezbrinutu djecu te u SOS selima (u okolici Zagreba i Osijeka). Roditelji djece koja odrastaju u obiteljskom okruženju (s jednim ili oba roditelja) dali su prethodni pristanak za sudjelovanje djece u istraživanju, dok su u institucijama pristanak dali voditelji institucija.

## Instrumenti i postupak

U istraživanju su korištene sljedeće mjere kognitivnog statusa djece:

1) *Obojene progresivne matrice* (Raven, Court i Raven, 1994) kojima je ispitan neverbalni aspekt intelektualne razvijenosti. Sastoji se od tri serije od 12 zadataka namijenjene testiranju osnovnih kognitivnih procesa djece do 11 godina.

2) *Chrichtonova ljestvica rječnika* (Raven, Court i Raven, 2001; Raven, 1999) korištena je za ispitivanje verbalnog aspekta intelektualne razvijenosti. Sastoji se od 80 riječi.

3) *Test spremnosti za školu* (TSS - Vlahović-Štetić, Vizek Vidović, Arambašić i Miharija, 1995) koji se sastoji od pet subtestova: Perceptivni test, Test spajanja točaka, Test poznavanja činjenica, Test precrtavanja te Numerički test.

Testovi neverbalnog i verbalnog aspekta intelektualne razvijenosti primijenjeni su individualno, dok je Test spremnosti za školu primijenjen u manjim skupinama (do sedam sudionika). Sva ispitivanja provodila je ista ispitivačica u suradnji s psiholozima iz vrtića i SOS sela.

## REZULTATI

Kako bi ispitali postoje li razlike u uratku djece na pojedinim mjerama kognitivnog statusa s obzirom na obiteljski status (cjelovita obitelj, jednoroditeljska obitelj, dijete bez roditelja) i spol djeteta, provedena je složena analiza varijance za

Tablica 1. Prosječne vrijednosti na ispitanim mjerama kognitivnog statusa s obzirom na obiteljski status i spol djeteta

		Oba roditelja		Jedan roditelj		Bez roditelja	
		Djevojčice	Dječaci	Djevojčice	Dječaci	Djevojčice	Dječaci
Crichtonova ljestvica rječnika	<i>M</i>	43,22	47,14	43,59	43,29	28,82	34,80
	<i>SD</i>	12,09	8,02	10,93	9,97	12,82	5,80
Ravenove progresivne matrice	<i>M</i>	18,81	21,21	19,79	18,68	14,55	18,73
	<i>SD</i>	4,50	5,24	5,53	5,27	4,20	4,68
TSS – perceptivni test	<i>M</i>	8,43	8,61	8,50	6,36	4,73	7,07
	<i>SD</i>	3,29	2,82	2,52	3,09	3,35	3,75
TSS – poznavanje činjenica	<i>M</i>	11,08	11,71	11,32	10,86	5,82	8,27
	<i>SD</i>	2,20	1,86	1,19	2,27	2,99	3,61
TSS – numerički test	<i>M</i>	7,49	7,39	6,86	6,46	4,27	6,13
	<i>SD</i>	1,74	2,45	2,68	2,27	2,10	2,29
TSS – spajanje točaka	<i>M</i>	12,38	12,57	11,57	8,93	5,73	8,13
	<i>SD</i>	5,29	6,33	5,88	5,69	5,02	5,38
TSS – test precrtavanja	<i>M</i>	10,54	9,71	10,79	7,86	4,91	6,87
	<i>SD</i>	3,83	3,46	3,73	4,02	4,53	3,38

Tablica 2. Rezultati složene analize varijance za svaku od pojedinih mjera kognitivnog statusa (glavni i interakcijski efekti nezavisnih varijabli)\*

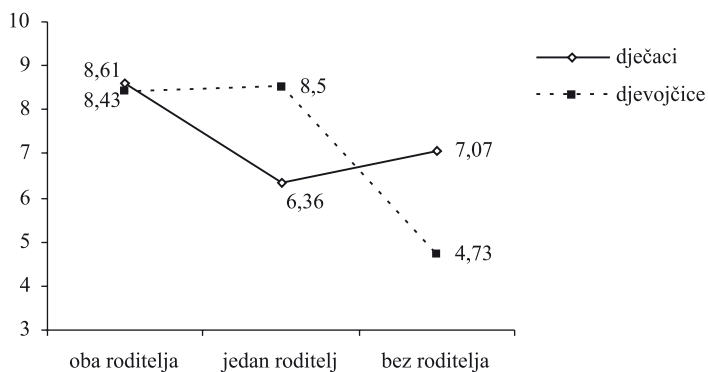
	Obiteljski status		Spol		Interakcija	
	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Ravenove progresivne matrice	4,15	0,018	4,12	0,044	3,07	0,050
Chrichtonova ljestvica rječnika	15,92	0,001	2,96	0,088	1,02	0,364
TSS – perceptivni test	6,77	0,002	0,51	0,824	5,01	0,008
TSS – test poznavanja činjenica	36,72	0,001	4,61	0,034	3,67	0,028
TSS – numerički test	8,93	0,001	1,26	0,263	2,31	0,103
TSS – test spajanja točaka	8,87	0,001	0,01	0,989	1,94	0,147
TSS – test precrtavanja	11,55	0,001	0,77	0,382	3,73	0,026

\* Stupnjevi slobode za svaku analizu iznose 2/141, osim za varijablu *Chrichtonova ljestvica rječnika*, gdje iznose 2/140.

svaku od mjera kognitivnog statusa (distribucije dobivenih rezultata po skupinama ne odstupaju značajno od normalnih). Prosječne vrijednosti na ispitanim mjerama kognitivnog statusa za svaku od skupina djeca prikazane su u tablici 1, a rezultati analize varijance prikazani su u tablici 2.

Rezultati upućuju na to da postoji glavni efekt obiteljskog statusa, te značajne razlike u uratku djece s obzirom na njihov obiteljski status postoje za svaku od ispitanih mjera kognitivnog statusa. Razlike među pojedinim skupinama s obzirom na obiteljski status naknadno su testirane Schefféovim testom. Rezultati su pokazali kako djeca iz cjelovitih obitelji postižu značajno bolje rezultate na svakoj od sedam ispitanih mjera kognitivnog statusa od djece koja odrastaju u institucijama. Nadalje, djeca koja odrastaju s jednim roditeljem u usporedbi s djecom bez roditelja postižu značajno bolje rezultate na tri ispitane mjere kognitivnog statusa – na Chrichtonovoj ljestvici rječnika, Testu poznavanja činjenica te Testu precrtavanja. Ostale razlike među tim dvjema skupinama nisu značajne. Nadalje, nema značajnih razlika između uratka djece iz cjelovite obitelji te djece koja odrastaju s jednim roditeljem.

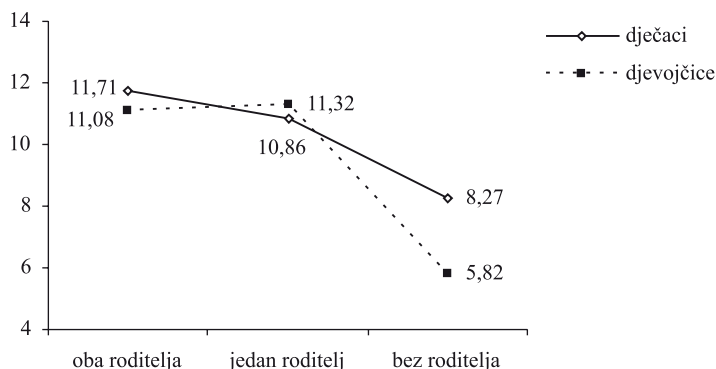
Na temelju rezultata prikazanih u tablici 1. može se uočiti kako za pojedine mjere kognitivnog statusa postoji i značajna interakcija obiteljskog statusa i spola, pa o tome valja voditi računa pri interpretaciji rezultata. Značajni interakcijski efekti dobiveni su na uradcima u tri subtesta Testa spremnosti za školu - na Testu poznavanja činjenica, Perceptivnom testu i Testu precrtavanja, te na Ravenovim progresivnim matricama. S obzirom na dobivene interakcijske efekte, rezultati za te mjere kognitivnog statusa, radi bolje preglednosti, grafički su prikazani.



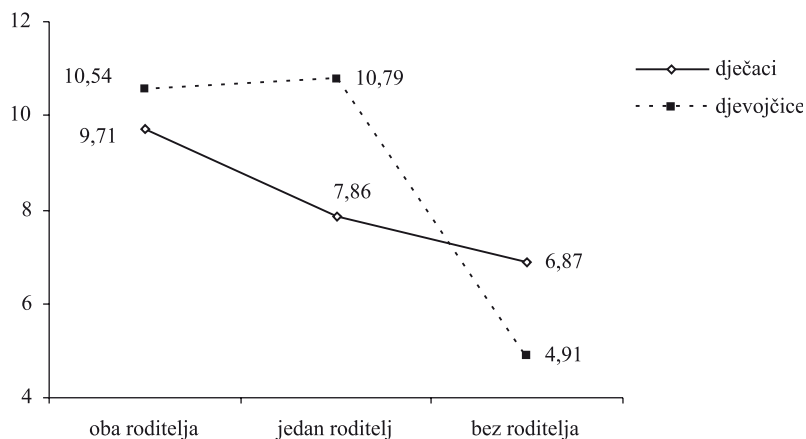
Slika 1. Rezultati na Perceptivnom testu s obzirom na obiteljski status i spol

Rezultati na perceptivnom testu prikazani na slici 1 pokazuju značajan efekt obiteljskog statusa. Najbolji su rezultati postignuti u skupini s oba roditelja, a najlošiji kod djece koja odrastaju bez roditelja. No interakcija spola i obiteljskog statusa pokazuje taj odnos jasnije. U skupini djece koja odrastaju s oba roditelja dječaci i djevojčice su podjednako uspješni na Perceptivnom testu. Ta se situacija mijenja kod druge dvije kategorije obiteljskog statusa. Kod dječaka s jednim roditeljem dolazi do pada u učinku, a nema daljnjeg smanjenja kod skupine bez roditelja. Kod djevojčica pak nema razlike između skupina s oba i jednim roditeljem, ali jasno dolazi do pada učinka kod skupine koja odrasta bez roditelja.

Rezultati na Testu poznavanja činjenica prikazani su na slici 2 te upućuju na značajan efekt i spola i obiteljskog statusa, ali i njihove interakcije. Kako se na slici 2 može uočiti, do lošijeg učinka na ovom testu dolazi tek u skupini institucionaliziranih djece.



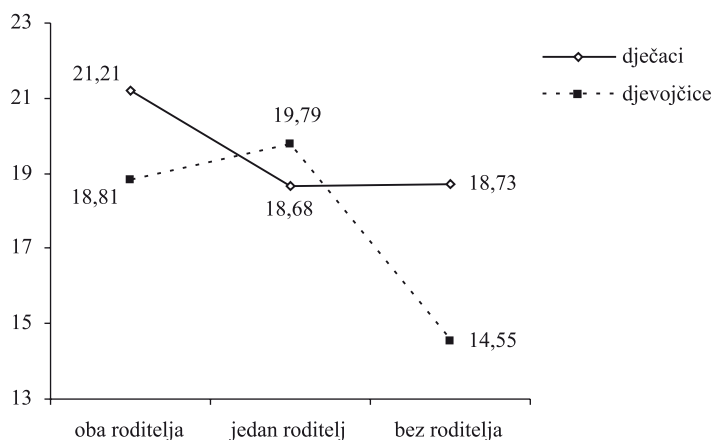
Slika 2. Rezultati na Testu poznavanja činjenica s obzirom na obiteljski status i spol



Slika 3. Rezultati na Testu precrtavanja s obzirom na obiteljski status i spol

rane djece. Djevojčice su isto tako u prosjeku lošije, ali toj razlici zapravo doprinosi skupina djevojčica iz doma, što je i osnova pojave interakcije spola i obiteljskog statusa. U ostalim skupinama dječaci i djevojčice postižu podjednak uspjeh.

Na Testu precrtavanja (slika 3) dobiven je značajan efekt obiteljskog statusa kao i interakcija sa spolom. Trend rezultata je takav da u prosjeku dolazi do opadanja učinka od skupine djece s oba roditelja do skupine bez roditelja. Na slici 3 jasno se može uočiti da je taj pad gotovo linearan kod dječaka, dok kod djevojčica do pada dolazi tek u situaciji odrastanja bez roditelja, ponovo sa sličnim ishodom kao i kod



Slika 4. Rezultati na Ravenovim progresivnim matricama s obzirom na obiteljski status i spol



već spomenutih testova, a to je da u situaciji odrastanja bez roditelja djevojčice ponovo imaju najslabiji učinak.

Rezultati na Ravenovim progresivnim matricama prikazani su na slici 4, te upućuju na to kako je značajan i efekt obiteljskog statusa i spola, ali granično i njihova interakcija ( $p = 0,05$ ). Možda se najprimjerenije interpretacija ovih rezultata (slika 4) može izraziti tvrdnjom da svim statistički značajnim efektima najviše doprinosi skupina djevojčica koje odrastaju u institucionalnom smještaju. Naime, kod skupina koje žive s oba ili jednim roditeljem nema jasnog trenda rezultata ni po spolu niti prema obiteljskom statusu. Relativno loš uspjeh djevojčica koje odrastaju bez roditelja čini značajnim i efekt spola, i obiteljskog statusa, ali i interakcije.

## RASPRAVA

Rezultati dobiveni u ovom istraživanju upućuju na to kako djeca koja odrastaju u institucionalnom okruženju postižu sustavno lošije rezultate na svim ispitanim mjerama kognitivnog statusa u usporedbi s djecom koja odrastaju s oba roditelja. Na pojedinim mjerama djeca koja odrastaju bez roditelja također postižu lošije rezultate i od djece koja odrastaju s jednim roditeljem. Ovakvi nalazi nisu iznenađujući. Naime, brojna istraživanja su pokazala kako odrastanje u institucionalnom okruženju može imati nepovoljan utjecaj na različite razvojne aspekte, pa tako i na kognitivni razvoj (Vasta, Haith i Miller, 2005). Institucionalizirana djeca nerijetko imaju manje socijalnih i kognitivnih poticaja u odnosu na djecu koja odrastaju u obiteljskom okruženju, te je opravdano pretpostaviti kako se to može odraziti i na dječji uradak u mjerama kognitivne uspješnosti.

Prema rezultatima nekih istraživanja, mogla bi se očekivati i razlika u uratku djece koja odrastaju s jednim i s oba roditelja, no u ovom istraživanju takve razlike nisu dobivene. Dakle, na temelju dobivenih rezultata može se reći kako djeca iz jednoroditeljskih obitelji, kada je riječ o mjerama kognitivne uspješnosti, nisu u nepovoljnijem položaju od djece koja odrastaju s oba roditelja. Moguće je kako je u ovim rezultatima posredovao ekonomski status roditelja. Naime, neke razlike koje bi se na temelju literature mogle očekivati (u korist djece koja odrastaju s oba roditelja) povezane su s pretpostavljenom većom učinkovitošću obitelji s oba roditelja, pri čemu su jedan od aspekata te učinkovitosti i ekonomski resursi koji su povoljniji u cjelovitim obiteljima (Biblarz i Gottainer, 2000; Duncan i Brooks-Gunn, 2000). To, nadalje, može utjecati i na kognitivni razvoj djeteta na način da cjelovite obitelji mogu djeci priuštiti i više raznovrsnih intelektualno poticajnih sadržaja. U tom bismo kontekstu razliku u korist djece koja odrastaju u cjelovitim obiteljima mogli očekivati ako jednoroditeljske obitelji imaju slabiji socioekonomski status, što u ovom istraživanju nije slučaj. Valja naglasiti kako su, osim po ekonomskom statusu, jednoroditeljske i cjelovite obitelji u ovom uzorku izjednačene i po obrazovanju majke koje također može biti značajan posrednik u odnosu obiteljske strukture i kognitivnog razvoja djece. Naime, obrazovaniji roditelji su i skloniji dom

opremiti s više raznovrsnih i intelektualno poticajnih sadržaja za dijete. S obzirom na izjednačenost socioekonomskog statusa cjelovitih i jednoroditeljskih obitelji u ovom istraživanju možemo zaključiti kako je dječja okolina podjednako poticajna, te u tom pogledu izostanak razlika između ove dvije skupine djece ne mora biti iznenađujući. Dakle, različita obiteljska struktura (jedan ili oba roditelja) sama za sebe nije dovela do razlika u kognitivnoj uspješnosti djece.

Kada je riječ o razlikama između dječaka i djevojčica, dobiveni rezultati pokazuju kako razlikama i interakcijskim efektima obiteljskog statusa i spola djeteta koji su se javili na pojedinim mjerama kognitivnog statusa najviše doprinose rezultati djevojčica koje odrastaju bez roditelja. Naime, trend koji se može uočiti jest da postoji sustavno opadanje uratka te skupine djevojčica, kako u odnosu na dječake iz te kategorije, tako i u usporedbi s rezultatima djece iz druge dvije kategorije.

Čini se kako institucionalno okruženje, osim što općenito nepovoljno djeluje na kognitivnu uspješnost djece, posebno nepovoljno djeluje na kognitivnu uspješnost djevojčica. Amato i Keith (1991) te Arnold (1990) navode kako narušeni obiteljski kontekst nepovoljnije djeluje na kognitivni razvoj djevojčica. No 2001. Amato provodi metaanalizu istraživanja u tom području i zaključuje kako su ti nepovoljni utjecaji podjednaki i za dječake i za djevojčice. Iako se čini da odnos spola i obiteljskog okruženja još uvijek nije razjašnjen, ako postoje naznake da nedostatak jednog roditelja nepovoljnije djeluje na kognitivni razvoj djevojčica, moguće je da je taj efekt pojačan u slučaju nedostatka oba roditelja.

Kako rezultati u ovom istraživanju pokazuju da je taj nepovoljan utjecaj na djevojčice zapravo prvenstveno prisutan u slučaju odrastanja u institucionaliziranom okruženju, ovo istraživanje može biti doprinos razjašnjavanju razlika u nepovoljnim okolinskim utjecajima na dječake i djevojčice. Naime, Bradley i Caldwell (1980) navode kako je s kognitivnim razvojem dječaka pozitivno povezano prvenstveno intelektualno poticajno okruženje u kojem postoje raznovrsni sadržaji, dok se za djevojčice, pored toga, bitnom pokazala i emocionalna povezanost s majkom. Ako se ti nalazi uzmu u obzir, te ako se uzme u obzir kako su samohrani roditelji u ovom istraživanju redom majke, čini se opravdanim pretpostaviti da će se odrastanje u institucionaliziranom okruženju (tj. nedostatak emocionalne veze s majkom) negativnije odraziti na kognitivnu uspješnost djevojčica. U prilog spomenutoj važnosti emocionalne veze s majkom govore i rezultati dobiveni u sklopu projekta *The Bucharest Early Intervention Project* (Zeanah i sur., 2001), gdje su dječaci i djevojčice nakon određenog vremena provedenog u dječjim domovima smješteni u udomiteljske obitelji. Rezultati praćenja udomljene djece pokazali su kako su djevojčice (i u kognitivnom pogledu) napredovale brže od dječaka nakon smještaja u udomiteljsku obitelj. Ovakve rezultate u svom istraživanju navode i Stams, Juffer, Rispens i Hoksbergen (2000). Stoga je moguće zaključiti kako se nedostatak odrastanja u obiteljskom okruženju, kad je o kognitivnom razvoju riječ, nepovoljnije odražava na djevojčice. U općenitom kontekstu nepovoljnijih efekata institucionalnog okruženja na kognitivni razvoj djevojčica, valja istaknuti kako djevojčice mogu razviti

poteškoće i u ostalim aspektima funkcioniranja. Tako se u istraživanju koje su proveli Quinton, Rutter i Liddle (1984) pokazalo kako su djevojke odrasle u institucionalnom okruženju (koje po opisu sličí SOS-selu) kasnije imale više poteškoća u psihosocijalnoj prilagodbi, ali i više poteškoća vezanih uz roditeljstvo u odnosu na žene koje su odrastale u obiteljskom okruženju.

Na temelju rezultata dobivenih u ovom istraživanju dijelom se mogu predvidjeti potencijalne poteškoće koje bi određena skupina djece mogla imati već na samom početku školovanja, što bi svakako trebalo uzeti u obzir kad se djeca prvi put susretanu s formalnim obrazovanjem. Osim što je kognitivni status djece koja odrastaju u institucionaliziranom okruženju lošiji od ostale dvije skupine djece, čini se da takvo okruženje još nepovoljnije djeluje na djevojčice.

### ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Razlike između pojedinih skupina ispitanika mogli bismo, ako se oslonimo na teorije kognitivnog razvoja navedene u uvodu, pripisati okolinskim uvjetima u ranom djetinjstvu. Iste teorije koje nam objašnjavaju uzroke ranog dječjeg neuspjeha koriste se i u programima prevencije. Naime, upućuju nas na to da prepoznamo i izbjegnemo rizične čimbenike, poput obiteljske povijesti visokorizičnog ponašanja, kroničnog nasilja u zajednici i siromaštva te promoviramo ekološki pokret u dječjem razvoju. Taj pokret “mora integrirati postojanje rizika s pristupom pozitivnog razvoja djece i mladih, da se pomogne roditeljima, učiteljima, zajednici, da identificiraju ranjivost mladih tako da putem podrške mogu biti osnaženi i negativne posljedice zaobiđene” (Bašić i Janković, 2001, str. 44). Neki od zaštitnih čimbenika su: zdrava vjerovanja, vještine rješavanja socijalnih problema te jaki vanjski sustav podrške koji jača dječje napore za sučeljavanje s rizicima i stresorima (Bašić, 2001).

U kontekstu nepovoljnog utjecaja institucionalnog okruženja na kognitivni razvoj djece valja istaknuti kako bi postupke udomljavanja i usvajanja djece trebalo skratiti u najvećoj mogućoj mjeri, naročito kad se radi o djeci predškolske dobi. Osoblje koje radi u institucijama za nezbrinutu djecu, usprkos svojoj stručnosti i trudu, ne može nadomjestiti sve prednosti obiteljskog okruženja u najranijem djetinjstvu ili, što je slučaj u SOS-selima, kompenzirati posljedice rane odgojne zapuštenosti. Nadalje, Papalia i Olds (1992) navode da čak i kad su institucije dobro vođene i organizirane tako da djeca imaju puno sadržajnih aktivnosti i mogućnosti za razgovor, što popravljá njihovo intelektualno funkcioniranje, ostaju problemi socijalne deprivacije. Stoga je udomiteljstvo dobra zamjena za djecu bez odgovarajuće obiteljske skrbi; međutim, važno je da udomitelji budu kvalitetno pripremljeni. Sustav socijalne skrbi pomaže im u tome, a broj djece smještene u udomiteljske obitelji u Hrvatskoj u stalnom je porastu (Butković, 2005). Kada je riječ o djeci koja (još) nisu udomljena, svakako bi se moglo preporučiti osmišljavanje programa rane

intervencije kroz koje bi se povećala i osnažila briga za djecu koja odrastaju bez roditelja. Na taj način je moguće umanjiti potencijalne poteškoće koje se mogu pojaviti s polaskom djece u školu. U tom kontekstu se i kao preporuka mogu istaknuti rezultati koje su dobili Simsek, Erol, Öztop i Münir (2007), a koji upućuju na to da na bolje snalaženje institucionalizirane djece u školi povoljno utječe intenzivnija suradnja škole i stručnjaka zaposlenih u instituciji koje brine o djeci. U pogledu preporuka za daljnja istraživanja mogli bismo istaknuti važnost longitudinalnog praćenja udomljene djece kako bi se utvrdili dugoročniji efekti takvih postupaka na dječji kognitivni razvoj.

## LITERATURA

- Amato, P.R. (1994). Life-span Adjustment of Children to Their Parents' Divorce. *The Future of Children*, 4, 143-164. Dostupno na mrežnoj stranici The Future of the Children: [http://www.futureofchildren.org/usr\\_doc/vol4no1ART9.pdf](http://www.futureofchildren.org/usr_doc/vol4no1ART9.pdf)
- Amato, P.R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and Family*, 62, 1269-1288.
- Amato, P.R. (2001). Children and Divorce in the 1990s: An Update of the Amato and Keith (1991) Meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15, 355-370.
- Amato, P.R., Keith, B. (1991). Parental Divorce and the Well-being of Children: A Meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 110, 26-46.
- Arnold, L.E. (1990). *Childhood Stress*. New York: John Wiley and Sons.
- Bašić, J. (2001). Teorijski pristupi konceptima rizičnih i zaštitnih čimbenika. U: Bašić, J., Janković, J. (Ur.), *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*. Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju.
- Bašić, J., Janković, J. (2001). *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*. Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju.
- Berk, L.E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Biblarz, T.J., Gottainer, G. (2000). Family Structure and Children's Success: A Comparison of Widowed and Divorced Single-mother Families. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 533-548.
- Bradley, R.H., Caldwell, B.M. (1980). The Relation of Home Environment, Cognitive Competence and IQ among Males and Females, *Child Development*, 51, 1140-1148.
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the Family as a Context for Human Development: Research Perspectives. *Developmental Psychology*, 22, 723-742.
- Butković, A. (2005). Udomiteljstvo u Hrvatskoj – sustav i postojeće stanje. U: Brajša Žganec, A., Keresteš, G., Kuterovac Jagodić, G. (Ur.), *Udomiteljstvo: skrb o djeci izvan vlastite obitelji*, Zagreb: UISP-Udruga za inicijative u socijalnoj politici.
- Carlson, M., Corcoran, M. (2001). Family Structure and Children's Behavioral and Cognitive Outcomes. *Journal of Marriage and Family*, 63, 779-792.
- Daniel, G., Martinović, S. (2005). SOS – Dječje selo kao specifičan oblik skrbi o djeci. *Di-jete i društvo*, 2, 408-425.

- Daniels, H. (1996). *An Introduction to Vygotsky*. London and New York: Routledge.
- Duncan, G.J., Brooks-Gunn, J. (2000). Family Poverty, Welfare Reform, and Child Development. *Child Development*, 71, 188-196.
- Feuerstein, R., Feuerstein, S. (1994). Mediated Learning Experience: A Theoretical Review. U: Feuerstein, R., Klein, P.S., Tannenbaum, A.J. (Ur.), *Mediated Learning Experience (MLE). Theoretical, Psychological and Learning Implications*, 3-51. Chesam House: Freund Publishing House.
- Frank, D.A., Klass, P.E., Earls, F., Eisenberg, L. (1996). Infants and Young Children in Orphanages: One View from Pediatrics and Child Psychiatry. *Pediatrics*, 97, 569-578.
- Johnson, R., Browne, K., Hamilton-Giachritsis, C. (2006). Young Children in Institutional Care at Risk of Harm. *Trauma, Violence, and Abuse*, 7, 34-60.
- Kiehn, E. (1998). *Praksa odgoja u domovima*. Zagreb: Ministarstvo rada i socijalne skrbi.
- Lugo-Gil, J., Tamis-LeMonda, C.S. (2008). Family Resources and Parenting Quality: Links to Children's Cognitive Development across the First 3 Years. *Child Development*, 79, 1065-1085.
- Miljević-Ridički, R. (2004). *Kognitivni razvoj djece i cjelovitost obitelji: provjera posredujućeg utjecaja životne prilagođenosti majki*, Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju.
- Papalia, D.E., Olds, S.W. (1992). *Human Development*. New York: McGraw-Hill.
- Quinton, D., Rutter, M., Liddle, C. (1984). Institutional rearing, Parenting Difficulties and Marital Support. *Psychological Medicine*, 14, 107-124.
- Raven, J.C. (1999). *List za odgovore za Crichton ljestvicu rječnika*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Raven, J.C., Court, J.H., Raven, J. (1994). *Priručnik za Obojene progresivne matrice*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Raven, J.C., Court, J.H., Raven, J. (2001). *Priručnik za Ravenove progresivne matrice i ljestvice rječnika, 6. dio: Crichton ljestvica rječnika*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Simsek, Z., Erol, N., Öztöp, D., Münir, K. (2007). Prevalence and Predictors of Emotional and Behavioral Problems Reported by Teachers among Institutionally Reared Children and Adolescents in Turkish Orphanages Compared with Community Controls. *Children and Youth Services Review*, 29, 883-899.
- Sladović Franz, B. (2004). Odabir izvanobiteljskog smještaja djece ugroženog razvoja u obitelji. *Ljetopis socijalnog rada*, 11, 215-228.
- Stams, G.J.M., Juffer, F., Rispen, J., Hoksbergen, R.A.C. (2000). The Development and Adjustment of 7-year-old Children Adopted in Infancy. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41, 1025-1037.
- Sun, Y., Li, Y. (2001). Marital Disruption, Parental Investment, and Children's Academic Achievement. A Prospective Analysis. *Journal of Family Issues*, 22, 27-62.
- Trout, A.L., Hagaman, J., Casey, K., Reid, R., Epstein, M.H. (2008). The Academic Status of Children and Youth in Out-of-home Care: A Review of the Literature. *Children and Youth Services Review*, 30, 979-994.
- van Ijzendoorn, M.H., Juffer, F., Klein Poelhuis, C.W. (2005). Adoption and Cognitive Development: A Meta-analytic Comparison of Adopted and Nonadopted Children's IQ and School Performance. *Psychological Bulletin*, 131, 301-316.

- Vasta, R., Haith, M.M., Miller, S.A. (2005). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vlahović-Štetić, V., Vizek Vidović, V., Arambašić, L., Miharija, Ž. (1995). *Priručnik za Test spremnosti za školu*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Zeanah, C., Symke, A., Fox, N., Koga, S., Johnson, D., Marshall, P., Nelson, C.A. (2001). *The Bucharest Early Intervention Project*. URL: <http://www.crin.org/docs/PPT%20BEIP%20Group.pdf>

## THE IMPORTANCE OF SOCIAL CONTEXT FOR THE COGNITIVE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN - COMPARISON OF COGNITIVE OUTCOMES OF CHILDREN GROWING UP IN DIFFERENT FAMILY AND INSTITUTIONAL ENVIRONMENTS

### Summary

Developmental theories emphasize the importance of early social context on various developmental aspects. The aim of this study was to examine the influence of specific social context (single-parent family or growing up without parents) on children's cognitive development. In addition, gender differences regarding different family context were also examined.

147 pre-school children aged 6 to 7 years participated in this study. The sample was divided into three categories: children living with both parents (from birth), children living with a single-parent (mother) for at least three years, and children in institutional placement. Children's cognitive status was measured by a verbal and non-verbal intelligence test. Readiness for school, as an additional aspect of cognitive status, was also examined (including factual knowledge, perception, numerical reasoning and graphomotrics).

The results indicate that children who grow up without parents, compared to those growing up with both parents, have systematically lower results on all measures of cognitive status. Some differences were also obtained in comparison to children growing up in single-parent families. There are no significant differences in cognitive outcomes of children growing up with both parents and single-parents. With regard to gender differences, the results revealed that girls in institutional placement have significantly lower results in comparison to boys from the same social context, but also in comparison to the other two categories of children. These results should be taken into consideration when planning activities aimed at helping children who grow up without parents to prepare and successfully adjust to school context.

**Key words:** children's cognitive development, social context, institutional placement

Primljeno: 05. 06. 2009.